

Розділ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

©2012 р.

Н. В. Чепелева (м. Київ)

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Розуміння та інтерпретація соціокультурного й особистого досвіду, закарбування результатів цих процесів у текстовій (нарративній) формі відкриває психологічний простір для розвитку особистості, формування її персональної, соціальної та культурної ідентичності. Крім того, ці процеси ведуть до створення власного внутрішнього світу особистості, власної реальності, що вибудовується як неповторний особистісний твір за допомогою авторського ставлення як до оточуючого, так й до власної особистості, до власної ідентичності.

Ми виходимо з того, що здатність інтерпретувати реальність за допомогою оповідальних структур є невід'ємною сутністю особистості, а використання специфічних нарративних способів усвідомлення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і, більш того, як особлива форма існування людини, як властивий лише їй модус буття.

Таке тлумачення особистісного функціонування відповідає методологічному підходу, який отримав назву постнекласичного. Постнекласичний підхід передбачає активне включення до розгляду та дослідження особистості соціально-історичного та культурного контексту.

Постнекласична психологія спирається на гуманітарну парадигму, яка тлумачить особистість не як природний, а культурний об'єкт, як твір. При цьому людина розглядається як вкорінена у світі культури, з яким вона взаємодіє і з допомогою якого вона себе створює. Ключовим для постнекласичної психології є також розгляд особистості як творця власного життя, активного самодетермінованого суб'єкта.

Як зазначає В.В. Знаков, класична парадигма втілювалася в ідеї збагнення об'єктивних законів природи та присіпильної уваги дослідників до проблеми детермінізму, а також в пошуку причинно-наслідкових зв'язків за допомогою переважно природничонаукових методів. На некласичному, а особливо на постнекласичному етапі на перший план виходить врахування суб'єктивної точки зору спостерігача. Вчені виразно усвідомили, що об'єкти та події, які відбуваються у світі, не можуть бути визначені незалежно від контексту розуміння того, хто їх спостерігає. Поняття мають передувати спостереженням, а не витікати з них. Отже, поняття та наукові теорії є наслідком спостереження, а не розуміння. В результаті на постнекласичному етапі розвитку науки було поставлено під сумнів положення про те, що наукові теорії можуть точно й однозначно описувати те, що відбувається у світі та існує у ньому. Це, скоріше результат домовленості, як вважає Кеннет Джерджен [1].

Д.О. Леонтьєвим були виділені напрями некласичної трансформації психології. Розглянемо їх докладніше.

1. Від пошуку знань до соціального конструювання. Цей напрям базується на ідеї Л. Вінтегштейна про вплив слів, які ми використовуємо, на характер тієї реальності, з якою ми маємо справу.

2. Від монолізму до діалогізму. Цей напрям спирається на некласичну ідею діалогу як особливої смислороджувальної реальності, що не зводиться до передачі інформації та інших односпрямованих процесів. При цьому діалог розглядається не лише як форма міжособистісної взаємодії, але й як форма взаємодії з об'єктивним світом культури, а також як форма взаємодії з самим собою.

3. Від ізольованого індивіда до життєвого світу, що означає неможливість вивчення людини ізольовано від контекстів її життєдіяльності. У зв'язку з цим у сучасній психології предметом досліджень все частіше стає життєвий шлях, стиль життя, життєві стратегії, життєві цілі та сенс життя.

4. Від детермінізму до самодетермінації. Ключову роль у самодетермінації відіграє рефлексивна свідомість, за допомогою якої особистість не дозволяє обставинам керувати власним життям.

5. Від потенціалізму до екзистенціалізму. Потенціалізм передбачає, що розвиток людини зводиться до повного розгортання вроджених потенцій, що спочатку закладені у ній на біологічному рівні. Екзистенціалізм же вважає, що головним фактором розвитку особистості є сама особистість.

6. Від кількісного підходу до якісного. Людську реальність створюють життєві світи, сенси, цілі та інші елементи, котрі неможливо описати через набір кількісних показників; вона потребує якісної характеристики змісту. Інакше кажучи, при описі психічних явищ слід спиратися на змісти, що підлягають не вимірюванням, а розумінню та інтерпретації.

7. Від констатуючої стратегії до дієвої. Під цим позначенням об'єднуються усі методологічні традиції, що базуються на ідеї некласичного дослідження, яке змінює реальність або породжує нову реальність на противагу класичному типу дослідження, спрямованого на констатацію того, що є [2].

У межах постнекласичного підходу соціокультурний світ можна розглядати як світ значень, що транслюються культурою та інтерпретуються людьми в їх повсякденному житті. При цьому поведінка людини, ситуація, в якій вона опинилася (точніше її інтерпретація), задаються насамперед мовою як важливим атрибутом культури. Саме означування реальності, тобто заміщення її певними культурно заданими схемами дозволяє не лише обдумувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати й переживати ті чи інші події, але й впорядковувати їх, творячи для себе нову психічну реальність, новий досвід.

Тут ми спираємося на поняття схеми, запропоноване В.М. Розіним, який під схемою розуміє засіб організації діяльності та розуміння, вияв нової реальності. Як зазначає дослідник, схеми, як і знаки, означають певну предметну

область, але ця їх функція не головна, а підпорядкована. Більш важливими є дві інші функції: організація діяльності та розуміння, вияв нової реальності. Тут немає вихідної предметної області, яка підлягає означуванню. Навпаки, створюється нова об'єктна та предметна область [5]. На наш погляд, найрозповсюдженішими в культурі видами таких схем є концепції, наративи та міфи, тобто текстові утворення.

Таким чином, культурно задані схеми не лише означають певні події, дії, предметну область, а й слугують основою для організації діяльності й розуміння, вияву та створенню нової реальності, насамперед, реальності особистого досвіду. На основі моделей осмислення реальності, які надає культура, особистість створює приватні схеми та сценарії самоорганізації психіки, що стають основою для формування самостійної поведінки, психічної реальності як здатності мислити та усвідомлювати культурними текстами [5].

Соціокультурний світ можна, таким чином, розглядати як дискурсивний простір, що складається із окремих дискурсивних областей, які є основою для формування основних наративів культури, які потім, по мірі розвитку особистості, трансформуються в особисті наративні тексти. До таких дискурсивних областей, в яких формуються базові культурні наративи та сценарії, належать, насамперед, література, ЗМІ, сім'я з її історіями та міфами, вікові, професійні та інші соціальні групи.

Тексти, що створюються у дискурсивному просторі культури, не просто дозволяють закарбувати у соціальній пам'яті найбільш значимі з точки зору культури події, а й дають змогу ранжувати їх за ступенем важливості, наділяти їх оцінювальними характеристиками, а також забезпечувати їхню трансляцію кожній окремій особистості – члену даної культури. Як наслідок ті чи інші значимі культурні події починають сприйматися і як частина зовнішнього середовища, і як невід'ємна складова власне людського світу. При цьому дискурсивний простір, з одного боку, є умовою стабільності культури, оскільки створювані у ньому тексти є носіями культурної традиції. З іншого боку, створюються умови для виникнення нових культурних сенсів і, відповідно, породження нових культурних повідомлень.

Таким чином, найбільш прийнятною формою трансляції норм, цінностей, смислів культури є текстова форма, яка дозволяє не лише чітко означувати ці правила, норми, цінності, але й пов'язувати їх з особистим досвідом людей, їх конкретними життєвими ситуаціями, загалом – з їх життєвим контекстом. Причому найбільш розповсюдженими видами текстів, що транслюють соціокультурний досвід, особливо на ранніх стадіях соціалізації є наративи, котрі й дозволяють пов'язувати повідомлення, що транслюються культурою, з реальним життєвим контекстом суб'єктів культури.

У процесі засвоєння культурних наративів відбувається «вращення» особистості у наративну структуру, оскільки наратив є вираженням перетину індивідуального та соціального полюсів людського життя, дозволяючи на основі осмислення соціокультурного досвіду, співвіднесення його з досвідом особистим вибудовувати власну біографію, власну долю. Наративні шаблони структурування життєвого досвіду стають життєвими шаблонами, згідно яких структуруються не лише оповіді, але й вчинки людей.

Можна припустити, що освоюючи тексти культури, особистість розвивається як дискурсивний суб'єкт, що і є основою для засвоєння соціокультурного досвіду через розуміння, інтерпретацію та інтерналізацію основних текстів культури.

Дискурсивний суб'єкт – це суб'єкт, що є певним інтегрованим семіотичним утворенням з центром «Я», утворення, яке не існує саме по собі поза символічної взаємодії з іншими людьми. Він живе у просторі мовних практик, тобто фактично становить місце зустрічі різних дискурсів [3]. Стаючи дискурсивним суб'єктом, особистість набуває здатності створювати дискурси, а не підкорюватися їм або репродуктивно їх відтворювати. Інакше кажучи, дискурсивна суб'єктність передбачає авторство, тобто здатність виразити себе у тексті. Такий текст отримав назву «я-тексту особистості». Він будується на основі культурно заданих дискурсивних моделей, найбільш розповсюдженою із яких є наративна модель. Наративна модель передбачає відтворення певної історичної канви життя особистості за законами створення оповіді [3].

Таким чином, особистість можна тлумачити як автора, оповідача та дослідника власного життя, суб'єкта, що намагається віднайти у ньому сенс та порядок. Як зазначає Т.Р. Сарбін, люди, з одного боку є авторами Я-наративів, з іншого – діючими особами у просторі цих оповідальних текстів, а отже багато особистісних феноменів є активними наративними реконструкціями [6]. Однією з провідних функцій створення та трансформації особистих історій є підтримка та розвиток ідентичності людини, розвиток уявлень про власне Я, а також здатність ефективнішого розуміння інших людей та продуктивної взаємодії з ними. Причому таке конструювання ідентичності особистості відбувається на основі культурних моделей – прочитаних текстів, оповідей інших людей, образів, поданих у засобах масової інформації тощо.

Процес наративізації сприяє створенню смислового простору особистості, який можна визначити як складне інтегроване психологічне утворення, що є результатом розвитку особистості як активного творця власного життя, по суті, його автора. Цей смисловий простір забезпечує цілісність, автономність та сталість особистості, сприяє збереженню її ідентичності, а також створює умови для самопрезентації особистості, її захисту від маніпулятивних та будь-яких інших негативних впливів.

Отже, психологічна герменевтика, яка розвивається у руслі постнекласичної психології, одним із провідних шляхів розвитку особистості вважає занурення її у дискурсивний культурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дозволяє особистості осмислити свій життєвий досвід, надаючи їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення у текстах культури, людина вибудовує власний особистісний текст (Я-текст), який створює своєрідну культурну канву розвитку, що є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, власного життєвого шляху.

Осмислення соціокультурного та особистого досвіду дає можливість людині брати на себе відповідальність за власне життя, стаючи не лише його автором, а й творцем самої себе. Авторство, що базується на процесах інтерпретації та реінтерпретації життєвого досвіду, передбачає створення проекту «Я» та постійне його відображення, перевизначення,

добудовування у дискурсі, насамперед в автонаративах, які, асимілюючись у смисловий простір особистості, створюють неповторну життєву історію. Це, у свою чергу, передбачає постійну інтерпретацію, осмислення особистістю власних життєвих ситуацій, подій, своєї поведінки у них та відтворення результатів цих процесів у наративних текстах. Саме так створюється наративний простір, який за допомогою процедур інтерпретації трансформується у смисловий простір особистості.

Авторство і є показником зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проекту.

Провідними дискурсивними формами, в яких може втілюватися особистісний проект є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні «версії себе потенційного», програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. При цьому, створюючи власний особистісний та життєвий проекти, людина ставить перед собою «завдання на смисл», у процесі розв'язання якого створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії.

На основі викладених вище методологічних положень нами була визначена специфіка розуміння особистості, здатної до саморозвитку та самопроєктування, яка складається з таких характеристик:

- Контекстуальність, чуттєвість до соціокультурних впливів, зануреність у соціокультурний контекст. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як діалогічність. Вона формується у результаті виходу за межі індивідуального безпосереднього досвіду, що, у свою чергу, дозволяє розширити межі досвіду та збагатити його новими сенсами. Якщо звернутися до функцій наративу, виділених нами раніше [4], то можна сказати, що ця характеристика особистості забезпечується смислороджувальною та інтерпретативною функціями і формується у результаті не лише інтерпретації, а й розуміння досвіду, синтезу нових сенсів, що здійснюється в результаті діалогу як внутрішнього, так й діалогу з іншими людьми, а також творами культури. В тексті наративу ця характеристика особистості представлена у вигляді соціокультурного контексту, «слідів» цитувань, культурних ремінісценцій, наявності дійових осіб, що взаємодіють між собою, різних смислових позицій та їх зіставленням в оповіді.

- Відкритість світу, довіра до нього, яка є результатом осмислення минулого досвіду та його спрямованості на майбутнє. Основною функцією наративу, що забезпечує дану характеристику особистості, є розвивальна, яка базується на результатах усвідомлення, осмислення особистістю власного життєвого та соціокультурного досвіду. Це, у свою чергу, дозволяє особистості конструювати себе, власну ідентичність, а також створювати життєві плани, програми, бачити життєві перспективи та діяти відповідно до них. Визначити цю характеристику досвіду можна за наявності у тексті автонаративу таких ознак, як незавершеність, відкритість, наявність в його змісті майбутніх цілей, очікувань, домагань та перспектив.

- Гнучкість, динамічність ментальної моделі світу, здатність її відгукуватися на зовнішні впливи й перебудовуватися відповідно до змін соціокультурного контексту. Співвідноситься з такими ознаками досвіду, як відкритість, контекстуальність та діалогічність. Ця характеристика особливо важлива у зв'язку з тим, що для сучасного суспільства все більш вираженою є тенденція до заміни соціальних та культурних норм певними соціальними практиками. Це, у свою чергу, означає, що культурні та соціальні метанаративи все більше заміщуються наративними практиками, тобто у сучасному соціокультурному просторі метарозповіді (метанаративи) поступаються місцем оповідуванню (розповіданню) як наративному процесу. Тому ми маємо розвивати в особистості наративну компетентність, тобто здатність здійснювати ці наративні практики та вибудовувати на їх основі проекти особистісного зростання.

- Усвідомлення унікальності, своєрідності власного життя, розгляду його як неповторної особистої історії, вписаної при цьому у соціокультурний та історичний контексти. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самоцінність і формується завдяки оцінювальній функції наративу, яка дозволяє узгоджувати цінності особистості, соціуму і культури та трансформувати їх у власні ціннісні орієнтації, формуючи тим самим відчуття самоцінності власної особистості. Виражається наявністю у тексті автонаративу оцінювальних характеристик, а також у його цілісності та несуперечливості.

- Відносна незалежність від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій та усвідомленні свого включення у соціокультурний контекст. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самототожність, що створюється завдяки конституювальній функції наративу, Остання дозволяє усвідомити себе, свій досвід, вибудувати власну Я-концепцію, базуючись на культурних, сімейних та особистих історіях, а також діяти відповідно до цих уявлень. Зовні виражається у явно вираженому авторстві (авторській позиції) тексту автонаративу.

- Вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як несуперечливість і створюється завдяки захисній функції наративу. Ця функція дозволяє людині мов би відсторонитися від негативних переживань, перевести спогади про травмуючі події у зовнішню історію, тим самим трансформуючи її у більш продуктивну історію, узгоджуючи таким чином травматичні та нетравматичні фрагменти досвіду, роблячи його несуперечливим. Якщо ж людина постійно «переживає» одні й ті ж теми, використовуючи тільки ті інтерпретаційні схеми, що дозволяють створити область релевантності, яка виключає травмуючі фрагменти досвіду, то досвід зовні може виглядати як несуперечливий, однак, при цьому бути стагнующим, таким, що перешкоджає особистісному зростанню людини. В тексті автонаративу знаходить своє відображення у таких його характеристиках, як зв'язність та цілісність.

Виходячи із висловленого вище, можна визначити основні шляхи особистісного розвитку у контексті психологічної герменевтики:

- інтерпретація та реінтерпретація особистого та соціокультурного досвіду;
- побудова власної символіки, яка дозволяє створити особистий концепт, міф, оповідь;
- створення на цій основі власної життєвої історії, на основі особистих наративів, концепцій, міфів;

- побудова власного особистісного та життєвого проєктів, що базуються на результатах розуміння та інтерпретації власного досвіду.

Таким чином, розвиток особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудовувати власну психічну реальність, власний життєвий проєкт залежно від соціокультурного та особистісного контексту.

Література

1. Знаков В.В. От психологии субъекта к психологии человеческого бытия / Д.А. Леонтьев // Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / отв. Ред. А.Л. Журавлев, А.В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2007. – С. 330 – 351.
2. Леонтьев Д.А. Понимание смысла и смысл понимания / Д.А. Леонтьев // Понимание: опыт мультидисциплинарного исследования / под ред. А.А. Брудного, А.В. Уткина, Е.И. Яцуты. – М.: Смысл, 2006. – С. 20 – 27.
3. Масиенко Ю.О. Структурно-динамічні ознаки «я-тексту» особистості / Ю.О. Масиенко: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – К., 2006.
4. Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Чепельської Н.В. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / В.М. Розин // Человек как субъект культуры. М.: Наука, 2002. – С. 42 – 112.
6. Сарбин Т.Р. Нарратив как базовая метафора для психологии / Т.Р. Сарбин // Постнеклассическая психология. – 2004 – №1. – С. 6 – 28.

Рассмотрены проблемы развития личности с точки зрения постнеклассического методологического подхода, который трактует личность как культурный объект, формирующийся благодаря процессам самосозидания, самопроектирования и самодетерминации. Показано, что понимание и интерпретация социокультурного и жизненного опыта способствуют формированию личности как дискурсивного субъекта, что, в свою очередь, есть одним из условий личностного роста.

The problems of personal development are discussed from the perspective of post-non-classical methodological approach, which construes the personality as a cultural object formed as a result of the processes of self-creation and self-determination. The evidence is given that understanding and interpretation of socio-cultural and life experiences promote forming of the individual as a discursive subject, thus providing one condition of personal growth.

©2012 р.

Т. С. Яценко (м. Ялта)

ВНУТРІШНЯ ДИНАМІКА ПСИХІКИ ТА ЇЇ ВРАХУВАННЯ В ГЛИБИННІЙ КОРЕКЦІЇ

Діагностико-корекційний процес АСПН передбачає єдність теоретичного (методологічного, структурно-семантичного), функційно-практичного (інструментального) та енергетичного рівнів цілісної психіки. Останнє може означати нерозривний зв'язок методологічного аспекту (який окреслює межі «професійної палуби» для практичного психолога) з функційно-інструментальним ракурсом безпосередньої практичної роботи. Психодинамічна теорія пов'язана із синтезованою практичних дій професіонала, з розумінням енергетичного аспекту психіки, який залишається поза увагою академічної психології. Енергетичний ракурс бачення та розуміння цілісного феномену психіки фактично інтегрує розуміння психічного в контексті дієвості «Ід», його життєвості в поведінці суб'єкта. На особливу увагу заслуговує вплив даної інстанції на феномен психічного в суто опосередкованих та виховавчих формах, як і питання соціологізації вираження тенденцій «Ід». Зрозуміло, що імпульси «Ід» проходять школу соціалізації через жорна цензури «Супер-Его» шляхом витіснень. Школа соціалізації включає вербалізацію та символізацію (маскування) семантики тенденцій «Ід», які суперечать нормативним цінностям (цензурі «Супер-Его»). Указані вище процеси пов'язані з формуванням такого прошарку несвідомого, як передсвідоме, яке втілює бажання «Ід» на тлі здобутої мудрості їх маскування. Символізація віддано служить усталеності енергетичної спрямованості імпульсів «Ід», які постійно стримуються опорами під контролем «Супер-Его». За таких умов можна сказати, що опори є агентами «Супер-Его» настільки ж, як і слугами несвідомого, в частині його самозбереження та забезпечення стану підкори імпульсів «Ід» соціальним вимогам. У такому феноменологічному ракурсі опори несуть у собі не лише обслуговуючу місію, але й утілюють залежність від інших підструктур психічного («Супер-Его», «Его», «Ід»). У цьому – секрет компромісу, притаманного опорам, та їх готовності йти на поступки за умови ймовірності практичної реалізації ущемлених (витіснених) інтересів потягів «Ід» без карних санкцій з боку «Я». Чому компроміс? Це пояснюється тим, що в процесі об'єктивування витісненого неусвідомлюваного змісту завжди є ризик або покарання, або самопокарання. Останнє є полігоном для «Я» в аспекті «мірвання силою» принципу задоволення з принципом реальності. Успіх цього компромісу пов'язаний з умовними цінностями, які самі по собі є результатом «вимушеної згоди» між принципом реальності та принципом задоволення, яка досягається завдяки відступам від небажаної для «Я» реальності, через процеси суб'єктивної інтеграції, що забезпечує ілюзію гармонії ідеалізованого «Я».